

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ Ν. ΧΑΡΔΑ

Οικονομολόγος-Ερευνήτρια-Μελετήτρια

Πανεπιστήμιο Πατρών

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΟΝ ΤΡΩΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ: ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ

Ο Γάιος Πλίνιος Σεκούνδος, ρωμαίος συγγραφέας, φυσιολόγος, φιλόσοφος καθώς και στρατιωτικός και ναυτικός διοικητής των πρώτων χρόνων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, υποστήριζε ότι “πολυάριθμοι λαοί εβίωσαν χωρίς ιατρούς, αλλά κανένας χωρίς ιατρική”.

Η στρατιωτική ιατρική και η χειρουργική στους πολέμους απαντάται στα βάθη των αιώνων και είναι τόσο αρχαίες όσο είναι οι πόλεμοι και η ίδια η ανθρωπότητα, δοθέντος ότι είναι έμφυτο στον άνθρωπο να παρέχει βοήθεια και περίθαλψη στους νοσούντες συνανθρώπους τους.

Στα πρώτα στάδια της εξελικτικής πορείας της ανθρωπότητας, αν κάποιος υπόκειτο σε εξάρθρωση ή κατάγμα, τότε κάποιος άλλος θα συνέδραμε τον τραυματία για την ανάταξη του εξαρθήματος ή του κατάγματος και για το λόγο αυτό θεωρείται ότι η χειρουργική προηγήθηκε αδιαμφισβήτητα της γενικής ιατρικής.

Ενώ στις απαρχές των αρχαίων πολιτισμών η προσφορά φροντίδας προς τους τραυματίες των μαχών εξασφαλιζόνταν από κάποιους εκ των συμπολεμιστών τους ή οι ίδιοι οι τραυματίες επιμελούνταν των τραυμάτων τους με όποια πενήχρά μέσα και γνώσεις διέθεταν, με την πάροδο των αιώνων και την προαγωγή του πολιτισμού άρχισαν να εμφανίζονται στα εμπόλεμα αρχαία στρατεύματα οι πρώτοι ιατροί οι οποίοι διέθεταν εμπειρικές ιατρικές γνώσεις αλλά ήσαν ταυτόχρονα και μαχητές.

Στην Ιλιάδα, μάχες και μονομαχίες εξιστορούνται με άφθονες λεπτομέρειες. Ειδικότερα, οι πληγές και οι τραυματισμοί περιγράφονται αρκετά λεπτομερώς, έτσι ώστε ορισμένοι μελετητές εκφράζουν την άποψη ότι ο ίδιος ο Όμηρος είχε ιατρικό υπόβαθρο και ότι ο ίδιος υπήρξε μάρτυρας πολλών μαχών, αλλά και ότι είχε βαθιά γνώση του πολέμου και των συνεπειών του ή ακόμα και ότι θα μπορούσε να είχε λάβει μέρος στον τρωικό πόλεμο ως στρατιωτικός ιατρός.

Η Ιλιάδα προσφέρει λεπτομερείς περιγραφές πολεμικών τραυμάτων και με ακριβείς ανατομικές αναφορές και για το λόγο αυτό θεωρείται όχι μόνο ως η αρχαιότερη χειρουργική αναφορά κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, αλλά και ως το πρώτο στην ιστορία μητρώο πολεμικών τραυμάτων.

Το ευρύ φάσμα των περιγραφόμενων τραυματισμών εκτείνεται τόσο ως προς το είδος των όπλων που τους προκαλούν, όσο και ως προς την σοβαρότητα των ίδιων των τραυμάτων.

Ο οπλισμός των Ομηρικών πολεμιστών, αμυντικός και επιθετικός, ευθυνόταν για την ποικιλία, τη σοβαρότητα και το είδος των τραυμάτων. Ο αμυντικός εξοπλισμός περιλάμβανε το κράνος, την ασπίδα, τον θώρακα και τις περικνημίδες, ενώ ο επιθετικός περιλάμβανε τα αγχέμαχα και τα εκηβόλα όπλα. Αγχέμαχα όπλα ήταν το δόρυ, ο πέλεκυς, το ξίφος και το εγχειρίδιο, ενώ ο εκηβόλος εξοπλισμός περιλάμβανε το ακόντιο, το τόξο και τη σφενδόνη.

Έχει υπολογισθεί ότι 91,8 Joule ενέργειας κρούσης είναι αρκετά για να θραύσουν οποιοδήποτε οστό του ανθρώπινου σώματος, εκτός από εκείνα του κρανίου. Έτσι, το πλήγμα από ρόπαλο που καταφερόταν στα πλευρά ενός θωρακισμένου με πανοπλία πολεμιστή έφτανε τα 137 Joule ενέργειας κρούσης, από ακόντιο 91 Joule, από πέλεκυ 95,6 Joule, από ξίφος 105 Joule και από δόρυ 96 Joule και συνεπώς, μπορούσε εύκολα να προκαλέσει κατάγματα στα οστά που θα ήταν ικανά να τον αφήσουν εκτεθειμένο σε επόμενο θανάσιμο

πλήγμα. Εξ' άλλου, τα κατάγματα αποτελούσαν την κυριότερη αιτία τραυματισμού για τους ιππείς οι οποίοι συχνά, κατά τη διάρκεια της μάχης, έπεφταν από τα άλογά τους ή από τα άρματα.

Οι Maria Chicco και Giovanni D. Tebala (2021) ανέλυσαν 148 περιπτώσεις τραυμάτων που αναφέρονται στην Ιλιάδα και προέκυψε ότι η πλειονότητα των τραυμάτων (73,6%) αφορούσε Τρώες πολεμιστές, ενώ ο πιο συχνός παράγοντας τραυματισμού ήταν οι λόγχες δοράτων (71%). Η συνολική θνησιμότητα ήταν 84,5% και εμφανίζεται υψηλότερη στο πεδίο των Τρώων (90,8%) έναντι 61,5% στο πεδίο των Ελλήνων. Σε σύγκριση με τους Έλληνες, οι Τρώες είχαν περισσότερα τραύματα στον κορμό, ενώ οι Αχαιοί είχαν περισσότερα τραύματα στα άκρα και στους επιφανειακούς ιστούς. Ωστόσο, και για τις δύο πλευρές, τα πλέον θανατηφόρα τραύματα εντοπίζονται κυρίως στο κεφάλι και στον κορμό.

Στην Ιλιάδα αποκαλύπτονται οι οργανωτικές και διοικητικές δομές διάσωσης των λαβωμένων στρατιωτών με άμεση ιατρική φροντίδα στο πεδίο της μάχης και μεταφορά αυτών στα μετόπισθεν για νοσηλεία στα χειρουργεία εκστρατείας (κλισίας), έτσι ώστε κανείς, κατά το δυνατόν, να μην εγκαταλείπεται αβοήθητος ή απερίθαλτος.

Οι τραυματίες αποσύρονταν από το πεδίο της μάχης είτε μόνοι τους, είτε υποβασταζόμενοι από τους συντρόφους τους όταν η απόσταση από τις κλισίες ήταν σχετικά μικρή, είτε μεταφερόμενοι με άρματα – φορεία που βρίσκονταν στα μετόπισθεν και η απόσταση που έπρεπε να διανυθεί ήταν σχετικά μεγάλη.

Στην Ιλιάδα, χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις διακομιδής τραυματισμένων ηρώων όπως του Αγαμέμνονα, του Διομήδη, του Οδυσσέα και του ίδιου του αρχίατρου του στρατεύματος, Μαχάονα. Ο Αγαμέμνων τραυματίζεται στο χέρι από το δόρυ του Τρώα Κόωνα και μη μπορώντας να συνεχίσει να μάχεται, ανέβηκε στο άρμα δίνοντας εντολή στον ηνίοχο να τον μεταφέρει στα πλοία για να του φροντίσουν το τραύμα: *“έξ δίφρον δ' άνόρουσε, καί ήνιόχω έπέτελλε νηυσίν έπι γλαφυρήσιν έλαννέμεν”* (Ιλ. Λ 273-274). Ο Διομήδης μετά τον τραυματισμό του στο δεξί πόδι από το βέλος του Πάρη, εγκατέλειψε το πεδίο της μάχης με άρμα και οδηγήθηκε στα πλοία για ιατρική φροντίδα (Ιλ. Λ 397-400). Όταν ο Οδυσσέας τραυματίστηκε στα πλευρά από το δόρυ του Σώκου, έσπευσαν σε βοήθεια ο Αϊάντας ο Τελαμώνιος και ο Μενέλαος. Ο Αϊάντας προστάτευε με την ασπίδα του τον τραυματισμένο Οδυσσέα, ενώ ο Μενέλαος, υποβαστάζοντάς τον, τον απομάκρυνε από το μαχόμενο πλήθος και τον οδήγησε στο άρμα για να μεταφερθεί με ασφάλεια μακριά από το πεδίο της μάχης: *“Αϊας δ' έγγύθεν ήλθε φέρων σάκος ήυτε πύργον, στη δέ παρέξ· Τρώες δέ διέτρεσαν άλλυδης άλλος. ήτοι τόν Μενέλαος άρήϊος έξαγ' όμίλου χειρός έχων, είος θεράπων σχεδόν ήλασεν ήππους”* (Ιλ. Λ 485-488). Ο σοβαρά τραυματισμένος Ευρύπυλος, μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο υποβασταζόμενος από τον Πάτροκλο ο οποίος επιμελήθηκε του τραύματος: *“ή, καί ύπό στέρνοιο λαβών άγε ποιμένα λαδών ές κλισίην”* (Ιλ. Λ 842-843). Ο Μαχάων τραυματίστηκε από τον Πάρη και μεταφέρθηκε με το άρμα του Νέστορα από το πεδίο της μάχης στη σκηνή για ιατρική φροντίδα (Ιλ. Λ 510-520).

Υπήρχε όμως και ένα είδος “παραϊατρικού προσωπικού” στο οποίο ανήκαν και οι δύο Έλληνες πολεμιστές Μηκιστεύς και Αλάστωρ οι οποίοι είχαν καθήκον να προσφέρουν τις πρώτες βοήθειες στους τραυματισμένους συμπολεμιστές και να τους μεταφέρουν από το πεδίο της μάχης στο στρατόπεδο προκειμένου να τύχουν της απαραίτητης ιατρικής φροντίδας, όπως στην περίπτωση του τραυματισμού του Τεύκρου από τον Έκτορα (Θ 332-334) και του Ιπτάσιου Υψηγόρα από τον Τρώα Δηίφοβο (Ν 421-423).

Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι σε μια εκστρατεία τόσο μεγάλης κλίμακας, όπως αυτή που οργάνωσαν οι Έλληνες για την κατάληψη της Τροίας, η παρουσία γιατρών θα ήταν προφανώς κάτι παραπάνω από απαραίτητη. Η παρουσία ιατρών στον τρωικό πόλεμο περιγράφεται, εκτός από την Ιλιάδα, και σε άλλα μεταγενέστερα αρχαία κείμενα, ενώ σε πλήθος αρχαίων αγγείων και άλλων μνημείων απεικονίζονται οι ιατροί ή και οι ήρωες ή

ακόμη και οι ηγήτορες του στρατεύματος να επιμελούνται με προσοχή και φιλοκαλία τις πληγές των τραυματιών τόσο στο πεδίο της μάχης, όσο και στα “νοσοκομειακά” παραπήγματα, στα μετόπισθεν. Πολλοί δε από τους Έλληνες πολεμιστές διέθεταν τις απαραίτητες γνώσεις για την παροχή πρώτων βοηθειών στους ελαφρά τραυματισμένους συμπολεμιστές τους στο πεδίο της μάχης.

Στην Ιλιάδα αναφέρεται ότι στην εκστρατεία των Ελλήνων στην Τροία υπήρχαν πολλοί ιατροί, οι οποίοι ήσαν παράλληλα και μαχητές, αλλά μεταξύ όλων αυτών εξέχουσα θέση κατείχαν οι δυο γιοί του Ασκληπιού, Μαχάων και Ποδαλείριος οι οποίοι είχαν διδαχθεί από τον πατέρα τους την ιατρική τέχνη και θεωρούνται ως οι πρώτοι κατ’ εξοχήν στρατιωτικοί ιατροί.

Ο Μαχάων και ο Ποδαλείριος, συμμετείχαν στον τρωικό πόλεμο τόσο ως επικεφαλής ιατροί στις τάξεις του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος, όσο και ως μαχητές και διοικητές του στρατού της Τρίκης, της Οιχαλίας και της Ιθώμης που οδήγησαν στην Τροία «άγοντες τριάκοντα λαμπρά πλοία» με 1.500 πολεμιστές. Οι δυο αδελφοί, ως οι πρώτοι στον κόσμο στρατιωτικοί ιατροί, πρόσφεραν πολλές υπηρεσίες, ιδίως περιποιούμενοι τους ασθενείς και τραυματίες με «επωδάς», με φάρμακα από βότανα για την απολύμανση και επούλωση των πληγών καθώς και με χειρουργικές επεμβάσεις, κυρίως για την εξαγωγή βελών, την αντιμετώπιση καταγμάτων, αλλά και την διακοπή της αιμορραγίας.

Ο Μαχάων ασκούσε την χειρουργική και η σκηνή του θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα πλήρως εξοπλισμένο στρατιωτικό νοσοκομείο εκστρατείας της ομηρικής εποχής. Ο Ποδαλείριος ήταν γνώστης της “επιμελουμένης τα εσωτερικά νοσήματα” ιατρικής και θέραπευε τις «αόρατες πληγές», ακόμη και εκείνες της ψυχής.

Ο Μαχάων μαχόμενος επί κεφαλής των ανδρών του, με εντολή του Αγαμέμνονα, προστρέχει εσπευσμένα στον τόπο τραυματισμού του βασιλιά Μενέλαου και, αφού εξέτασε την πληγή, αμέσως επιμελήθηκε του θωρακικού τραύματος με εξελκυσμό του βέλους που είχε εξαπολύσει εναντίον του ο Πάνδαρος, καθαρισμό της πληγής, εκμύζηση των τραυματικών εκκρίμάτων, επίπαση του τραύματος με πανσίπινα και θεραπευτικά βότανα προκειμένου να ελεγχθεί η αιμορραγία και να εξασφαλισθεί η αντισηψία και η επούλωση και τέλος, προέβη στην επίδεση της πληγής με επιδέσμους, σώζοντας έτσι τη ζωή του βασιλιά Μενέλαου (Δ 193-219).

Ο ιστοριογράφος Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς αναφέρει ότι ο Μαχάων θέραπευσε και “τον εκ Λήμνου εις Τροίαν αχθέντα” βασιλιά Φιλοκτήτη, που τον είχε δαγκώσει φίδι στο πόδι, αφαιρώντας τις σάπιες σάρκες από την πληγή, εκπλύνοντας αυτή με οίνο και επιθέτοντας βότανα στη σηπτική πληγή.

Ο Ποδαλείριος ήταν αυτός που διέγινωσεν την μανιοκατάθλιψη του Αίαντα. Στο άλλο έργο από την παράδοση των Κυκλίων Επών, στο Ιλίου Πέρσις, αναφέρεται ότι ο Ποδαλείριος προχώρησε στην διάγνωση της μανίας που κατέλαβε τον Αίαντα, αξιολογώντας την λάμψη των ματιών του. Η μανία του Αίαντα περιγράφεται και από τον Σοφοκλή στο έργο του “Αΐας”, με στοιχεία του βλέμματος: “*ἐγὼ σφ’ ἀπείργω, δυσφόρους ἐπ’ ὄμμασι γνώμας βαλοῦσα τῆς ἀνηκέστου χαρᾶς*” (στχ. 51-52).

Ο Αχιλλέας και ο Πάτροκλος είχαν λάβει ιατρική εκπαίδευση. Οι ιατρικές γνώσεις του Αχιλλέα οφείλονται στην εκπαίδευση που ο ίδιος έλαβε από τον Κένταυρο Χείρωνα. Ο Αχιλλέας θέραπευσε τον Τήλεφο απλώνοντας στην πληγή ρινίσματα χαλκού από το δόρυ του. Σήμερα, από δημοσιευμένες μελέτες γνωρίζουμε ότι τα ρινίσματα χαλκού όταν τοποθετηθούν στην επιφάνεια μιας πληγής μπορούν να δημιουργήσουν στατικό ηλεκτρισμό ο οποίος έχει μικροβιοκτόνες ιδιότητες. Ο Αχιλλέας μετέφερε τις γνώσεις του στον Πάτροκλο.

Οι ιατρικές ικανότητες του Αχιλλέα και του Πάτροκλου περιγράφονται στην Ιλιάδα, όπου ο Ευρύπυλος, τραυματισμένος στο μηρό από βέλος του Πάρη, ζητά από τον Πάτροκλο να του σώσει τη ζωή μεταφέροντάς στις κλισίες προκειμένου να του αφαιρέσει το βέλος, να του ξεπλύνει το αίμα με χλιαρό νερό και να τοποθετήσει τα απαραίτητα φάρμακα στην πληγή, όπως είχε διδαχθεί από τον Αχιλλέα, επειδή οι δύο εξέχοντες ιατροί δεν ήταν διαθέσιμοι καθόσον ο μὲν Μαχάων νοσηλευόταν και αυτός τραυματισμένος, ο δε Ποδαλείριος πολεμούσε τους Τρώες στο πεδίο της μάχης· *“ἀλλ’ ἐμέ μὲν σύ σάωσον ἄγων ἐπὶ νῆα μέλαιναν, μηροῦ δ’ ἔταμ’ οἰστόν, ἀπ’ αὐτοῦ δ’ αἶμα κελαινόν νίζ’ ὕδατι λιαρῶ, ἐπὶ δ’ ἥπια φάρμακα πάσσε εσθλά, σε προτὶ φασιν Αχιλλῆος δεδιδάχθαι, ον Χείρων ἐδίδαξε δικαιοτάτος Κενταύρων· ἱητροὶ μὲν γὰρ Ποδαλείριος ἡδὲ Μαχάων, τὸν μὲν ἐνὶ κλισίῃσιν ὄϊομαι ἔλκος ἔχοντα, χρηίζοντα καὶ αὐτὸν ἀμύμονος ἱητῆρος, κεῖσθαι· ὁ δ’ ἐν πεδίῳ Τρώων μένει ὄξυν Ἄρηα”* (Λ 828-836). Τότε, ο Πάτροκλος υποβασιάζοντας τον Ευρύπυλο τον οδήγησε στη σκηνή του και όταν ο υπηρέτης του Ευρύπυλου τους αντίκρισε, άπλωσε αμέσως δέρματα βοδιών και εκεί τον ξάπλωσε ο Πάτροκλος που με το μαχαίρι έκανε τομή στο μηρό και αφαίρεσε το βέλος που του προξενούσε οξύ πόνο. Έπειτα, ξεπλυνε με χλιαρό νερό το αίμα από την πληγή και την επάλειψε με καταπραυντική “πικρή ρίζα”, αφού προηγουμένως την κονιορτοποίησε με τα χέρια, και έτσι το αίμα έπαψε να τρέχει, η πληγή στέγνωσε και σταμάτησαν οι πόνοι (Λ 842-848).

Στην Ιλιάδα αναφέρονται και άλλοι ήρωες, όπως ο Σθένηςλος, ο Διομήδης, ο Νέστωρ και ο Ιδομενέας οι οποίοι διέθεταν ιατρικές γνώσεις και είχαν την δυνατότητα να παρέχουν ιατρική φροντίδα στους συμπολεμιστές τους.

Ο Σθένηςλος αφαίρεσε το βέλος από τον ώμο του Διομήδη όταν αυτός κτυπήθηκε από τον Πάνδαρο· *“Σθένηςλος δὲ καθ’ ἵππων ἄλτο χαμᾶζε, πὰρ δὲ στὰς βέλος ὠκὺ διαμπερὲς ἐξέρυσ’ ὤμου”* (Ε 111-112).

Ο Ιδομενέας διέθετε εξειδικευμένες ιατρικές γνώσεις που σχετίζονται με την αντιμετώπιση των τραυμάτων. Διαφωτιστικό προς τούτο είναι το χωρίο της Ιλιάδας όπου ο Ιδομενέας, αφού πρώτα επιθεώρησε το τραύμα συμπολεμιστή του, στη συνέχεια δίνει οδηγίες στους γιατρούς του στρατοπέδου προκειμένου να επιμεληθούν του τραύματος· *“ὁ δ’ ἱητροῖς ἐπιτείλας ἦεν ἐς κλισίην”* (Ν 213-214).

Ο Νέστορας στη σκηνή του, μαζί με την Εκαμήδη, επιμελήθηκε του τραύματος στον δεξιό ώμο του Μαχάωνα, που προκλήθηκε από το βέλος του Πάρη· *“Νέστορα δ’ ἐκ πολέμοιο φέρον Νηληϊῆαι ἵπποι ἰδρῶσαι, ἦγον δὲ Μαχάωνα ποιμένα λαῶν”* (Λ 597-598).

Όταν στη μάχη πληγώνεται στον δεξιό ώμο ο Μαχάων, από το βέλος που εξαπέλυσε εναντίον του ο Πάρις, ο Ιδομενέας παρακαλεί τον Νέστορα να τον μεταφέρει με το άρμα του εκτός του πεδίου της μάχης, ώστε στο ελληνικό στρατόπεδο να του παρασχεθούν οι απαραίτητες ιατρικές φροντίδες, επειδή όλοι ανεγνώριζαν όχι μόνο την ανδρεία του στη μάχη, αλλά και επειδή ο Μαχάων εθεωρείτο και εξαιρετικά χρήσιμος, περισσότερο από πολλούς άλλους, για τις αναντικατάστατες ιατρικές υπηρεσίες του στο στράτευμα. Η κρισιμότητα δε αυτής της κατάστασης περιγράφεται με τους στίχους (Λ 505-509): *Ω Νέστορ Νηληιάδη, μέγα κύδος Αχαιῶν, ἄγρει, σὼν οχέων ἐπιβήσεω, πὰρ δε Μαχάων βαινέτω, ἐς νῆας δε τάχιστ’ ἔχε μώνυχας ἵππους· ἱητρός γαρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων ἰούς τ’ ἐκτάμνειν ἐπὶ τ’ ἥπια φάρμακα πάσσειν.*

Η ύπαρξη πολλών ιατρών στο ελληνικό εκστρατευτικό σώμα, δηλαδή πλην του Μαχάωνα, του Ποδαλείριου και των προαναφερθέντων Ομηρικών ηρώων, αποδεικνύεται από το χαρακτηριστικό εδάφιο της Ιλιάδας όπου ο Πάτροκλος, στην απέλπιδα προσπάθειά του να πείσει τον Αχιλλέα να αφήσει το πείσμα του και να μπει επιτέλους στη μάχη κατά των Τρώων, επικαλείται την μεγάλη πίεση που δέχονται οι έλληνες πολεμιστές από τους Τρώες, την ώρα που βρίσκονται ταυτόχρονα τραυματισμένοι και εκτός μάχης ο Διομήδης, ο Οδυσσεάς, ο Αγαμέμνονας και ο Ευρύπυλος και τα τραύματά τους φροντίζουν οι γιατροί

(στον πληθυντικό): “βέβληται μὲν ὁ Τυδεΐδης κρατερὸς Διομήδης, οὕτως δ’ Ὀδυσσεὺς δουρικλυτὸς ἢ δ’ Ἀγαμέμνων, βέβληται δὲ καὶ Εὐρύπυλος κατὰ μηρὸν οἷστῳ. τοὺς μὲν τ’ ἱητροὶ πολυφάρμακοι ἀμφιπέπονται ἔλκε’ ἀκειόμενοι” (Π 25-29).

Στην Ιλιάδα περιγράφεται επίσης και η ενασχόληση γυναικῶν με την υγεία και τη νοσηλευτική, ὅπως η Αγαμήδη, θυγατέρα του βασιλιά Αυγεία, η οποία ήταν γνώστης ὅλων των θεραπευτικῶν βοτάνων της γῆς: “γαμβρὸς δ’ ἦν Αὐγείας, πρεσβυτάτην δὲ θύγατ’ εἶχε ξανθὴν Ἀγαμήδην, ἣ τόσα φάρμακα ἤδη ὅσα τρέφει εὐρεῖα χθόν” (Λ 739-741), η τρωαδίτισσα Εκαμήδη, κόρη του βασιλέα της Τενέδου Αρσινόου, αιχμάλωτη και παλλακίδα του Νέστορα, η οποία φρόντισε το τραῦμα του Μαχάονα: “ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν πῖνε καθήμενος αἶθοπα οἶνον εἰς ὃ κε θερμὰ λοετρὰ ἐϋπλόκαμος Ἐκαμήδη θερμήνῃ καὶ λούσῃ ἅπο βρότον αἱματόεντα” (Ξ 5-7), καθώς και η Ελένη της Σπάρτης η οποία διδάχτηκε τα μυστικά των φαρμάκων και των βοτάνων ἔχοντας μαθητεύσει στην Αἴγυπτο δίπλα στην βασίλισσα και φημισμένη θεραπεύτρια Πολυδάμνα: “ἐνθ’ αὐτ’ ἄλλ’ ἐνόησ’ Ἐλένη Διὸς ἐκγεγαυῖα· αὐτίκ’ ἄρ’ εἰς οἶνον βάλε φάρμακον, ἐνθεν ἔπινον, νηπενθές τ’ ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων” (Οδ. Δ 219-221).

Από τις περιγραφές της Ιλιάδας συνάγεται το συμπέρασμα ὅτι οι Τρώες είχαν ιδιαίτερα φτωχή ιατρική περίθαλψη σε σύγκριση με αυτή των Ελλήνων. Η σχεδόν πλήρης απουσία ιατρικής περίθαλψης στο Τρωικό στρατόπεδο αποδεικνύεται από τα λόγια του Ἐκτορα προς τους συμπολεμιστές του: ὅποιος ἀπὸ ἐσᾶς πληγεί στη μάχη θα αφηθεί στη δική του μοῖρα ἀκόμα κι αν αυτή είναι ο θάνατος: “ὅς δέ κεν ὑμέων βλήμενος ἤε τυπεῖς θάνατον καὶ πότμον ἐπίσπῃ τεθνάτω” (Ο 494-496).

Συνοψίζοντας, μετά την μεταφορά των τραυματιῶν στις κλισίες, οι ιατρικές υπηρεσίες στο ελληνικό στρατόπεδο ἀρχίζουν με την “ἐπὶ βοείων δερμάτων” κατάκλιση του τραυματία: “θεράπων δὲ ἰδὼν ὑπέχευε βοείας” (Λ 843), την δια ψηλαφήσεως κλινική εξέταση του τραύματος και στη συνέχεια ο ἱατρός (ἱητῆρ) προχωροῦσε στη διάγνωση, στη χειρουργική επέμβαση για τον ἐξελκυσμὸ του ἐμπεπαρμένου βέλους ἢ οποιουδήποτε θραύσματος ὅπλου, στον καθαρισμὸ της τραυματικῆς ἐπιφάνειας, στην ἐκπλυση αὐτῆς με χλιαρό νερό, στην ἐκμύζηση του αἵματος και ἐπίσχεση της αἱμορραγίας με τοποθέτηση ἐπὶ της πληγῆς βοτάνων με ἀντισηπτικές και παυσίπονες ιδιότητες: “ἔλκος δ’ ἱητῆρ ἐπιμάσσειται ἢ δ’ ἐπιθήσει φάρμαχ’ ἃ κεν παύσῃσι μελαινάων ὀδυνάων” (Δ 190-191), “ἅπ’ αὐτοῦ δ’ αἷμα κελαινὸν νίζ’ ὕδατι λιαρῶ, ἐπὶ δὲ ρίζαν βάλε πικρὴν χερσὶ διατρίψας ὀδυνήφατον, ἣ οἱ ἀπάσας ἔσχ’ ὀδύνας· τὸ μὲν ἔλκος ἐτέρσετο, παύσατο δ’ αἷμα” (Λ 846-848). Τέλος, τα τραύματα ἐπιδένονταν με χειρουργικούς ἐπιδέσμους: “αὐτὴν δὲ ξυνέδησεν ἐϋστρεφεῖ οἶδς ἁώτῳ σφενδόνη, ἣν ἄρα οἱ θεράπων ἔχε ποιμένι λαῶν” (Ν 599-600).

Στην Ιλιάδα παρουσιάζονται οι οργανωτικές και διοικητικές ἀρχές περίθαλψης στο πεδίο της μάχης και περιγράφεται μια δομὴ που μοιάζει σε ἀρχές με αὐτὴ της σύγχρονης εποχῆς. Ο πολὺ σημαντικὸς ρόλος των ἱατρῶν, των νοσηλευτῶν, των τραυματιοφορέων, του στρατιωτικοῦ νοσοκομείου ἐκστρατείας (κλισίες), της διαχείρισης του τραύματος, ἀλλὰ και ο ἀποκλειστικὸς ρόλος ἐνὸς ἀρχιάτρου και ταυτόχρονα "ειδικοῦ χειρουργοῦ τραύματος", ἀντιπροσωπεύουν τα πρῶτα βήματα της ἀνθρωπότητας στην πορεία δημιουργίας των στρατιωτικῶν συστημάτων υγείας που υπάρχουν σήμερα, θέτοντας παράλληλα τα θεμέλια των μεταγενέστερων ἐπιστημῶν υγείας.